

Hercegovine ("Službeni glasnik BiH", br. 30/03, 42/03, 81/06, 76/07, 81/07, 94/07 i 24/08), Vijeće ministara Bosne i Hercegovine, na prijedlog Agencije za sigurnost hrane Bosne i Hercegovine, u suradnji s nadležnim tijelima entiteta i Brčko Distrikta Bosne i Hercegovine, na 73. sjednici održanoj 15. rujna 2016. godine, donijelo je

PRAVILNIK
O IZMJENAMA I DOPUNAMA PRAVILNIKA O
NAJVEĆIM DOPUŠTENIM KOLIČINAMA ODREĐENIH
KONTAMINANATA U HRANI

Članak 1.

U Pravilniku o najvećim dopuštenim količinama određenih kontaminanata u hrani ("Službeni glasnik BiH", broj 68/14) u članku 5. stavak (2) briše se.

Članak 2.

Članak 6. briše se.

Članak 3.

U članku 15. iza stavka (7) dodaju se novi st. (8) i (9) koji glase:

"(8) Hrana koja sadrži kadmij koji nije sukladan s NDK-om, a koja je zakonito stavljena na tržište prije 1. 1. 2015. godine, može se i dalje stavljati na tržište nakon tog dana do najkraćeg roka trajanja ili roka uporabe.

(9) NDK kadmija utvrđen u točki 3.2.7. Aneksa Pravilnika o najvećim dopuštenim količinama određenih kontaminanata u hrani, kako je izmijenjen ovim Pravilnikom, primjenjuju se od 1. 1. 2019. godine. Hrana koja nije sukladna s tim NDK-om, a koja je zakonito stavljena na tržište prije 1. 1. 2019. godine, može se i dalje stavljati na tržište nakon tog dana do najkraćeg roka trajanja ili roka uporabe." Dosadašnji stavak (8) postaje stavak (10).

Član 4.

U Aneksu iza točke 2.7.1. dodaju se sljedeće točke:

"Hrana (¹)		Najveća dopuštena količina (μg/kg) (NDK)
2.8.	Citrinin	
2.8.1.	Dodaci prehrani na osnovi riže fermentirane crvenim kvascem <i>Monascus purpureus</i>	2 000
2.9.	Sklerocij glavice raži i alkaloidi glavice raži	
2.9.1.	Sklerocij glavice raži	
2.9.1.1.	Nepreporučene žitarice (¹⁸), osim kukuruza i riže	0,5 g/kg(*)
2.9.2.	Alkaloidi glavice raži (**)	
2.9.2.1.	Nepreporučene žitarice (¹⁸), osim kukuruza i riže	— (***)
2.9.2.2.	Proizvodi od meljave žitarica, osim od meljave kukuruza i riže	— (***)
2.9.2.3.	Kruh (uključujući male pekarske proizvode), kolači, keksi, snack proizvodi od žitarica, žitarice za doručak i tjestenina	— (***)
2.9.2.4.	Hrana na bazi žitarica za dojenčad i malu djecu	— (***)

(*) Uzorkovanje se provodi u skladu s Pravilnikom o metodama uzorkovanja i analiza za službenu kontrolu količine mikotoksina u hrani. Analiza se provodi mikroskopskim pregledom.

(**) Zbroj 12 alkaloida glavice raži: ergokristin/ergokristinin; ergotamin/ergotaminin; ergokriptin/ergokriptinin; ergometrin/ergometrinin; ergozin/ergozinin; ergokornin/ergokorninin.

(***) Prikladne i ostvarive NDK kojima bi se osigurala visoka razina zaštite zdravlja ljudi razmotrit će se za te relevantne kategorije hrane do 1. srpnja 2017."

Toč. od 3.1. do 3.1.18. mijenjaju se i glase:

3.1.	Olovo	
3.1.1.	Sirovo mlijeko (⁶), toplinski obrađeno mlijeko i mlijeko za proizvodnju mliječnih proizvoda	0,020
3.1.2.	Početna i prijelazna hrana za dojenčad	
	stavljena na tržište kao prah (⁸) (²⁹)	0,050
	stavljena na tržište kao tekućina (⁸) (²⁹)	0,010
3.1.3.	Prerađena hrana na bazi žitarica i hrana za dojenčad i malu djecu (³) (²⁹), osim one iz 3.1.5.	0,050
3.1.4.	Hrana za posebne medicinske potrebe (⁶) isključivo namijenjena dojenčadi i maloj djeci	
	stavljena na tržište kao prah (²⁹)	0,050
	stavljena na tržište kao tekućina (²⁹)	0,010
3.1.5.	Pića za dojenčad i malu djecu označena i stavljena na tržište kao takva, osim onih iz 3.1.2. i 3.1.4.	
	stavljena na tržište kao tekućina ili za rekonstituciju prema uputama proizvođača, uključujući voćne sokove (⁴) za pripremu u obliku infuza ili kuhanjem u kipućoj tekućini (²⁹)	0,030
		1,50
3.1.6.	Meso (osim iznutrica) goveda, ovaca, svinja i peradi (⁶)	0,10
3.1.7.	Iznutrice goveda, ovaca, svinja i peradi (⁶)	0,50
3.1.8.	Mišićno meso riba (²⁴) (²⁵)	0,30
3.1.9.	Glavonošci (³²)	0,30
3.1.10.	Ljuskavci (²⁶) (⁴⁴)	0,50
3.1.11.	Školjkaši (²⁶)	1,50
3.1.12.	Žitarice i mahunarke	0,20
3.1.13.	Povrće, osim lisnatih kupusnjača, turovca, lisnatog povrća i svježeg bilja, gljiva, morske trave i plodovitog povrća (²⁷) (³²)	0,10
3.1.14.	Lisnate kupusnjače, turovac, lisnato povrće osim svježeg bilja i sljedećih gljiva <i>Agaricus bisporus</i> (plemenita pečurka ili šampinjon), <i>Pleurotus ostreatus</i> (bukovača), <i>Lentinula edodes</i> (shitake) (²⁷)	0,30
3.1.15.	Plodovito povrće	
	slatki kukuruz (²⁷)	0,10
	osim slatkog kukuruza (²⁷)	0,05
3.1.16.	Voće, osim brusnica, ribiza, bazginih bobica i plodova planike (²⁷)	0,10
3.1.17.	Brusnice, ribiz, bazgine bobice i plodovi planike (²⁷)	0,20
3.1.18.	Masti i ulja, uključujući mliječnu mast	0,10 ⁴

Iza točke 3.1.18. dodaju se sljedeće točke:

3.1.19.	Voćni sokovi, rekonstituirani koncentrirani voćni sokovi i voćni nektari	
	isključivo od bobičastog i ostalog sitnog voća (¹⁴)	0,05
	od voća, osim bobičastog i ostalog sitnog voća (¹⁴)	0,03
3.1.20.	Vino (uključujući pjenušavo vino, osim likerskih vina), jabukovača, kruškovača i voćno vino (¹¹)	
	proizvodi proizvedeni od plodova berbe 2001. do berbe 2015.	0,20
	proizvodi proizvedeni od plodova berbe 2016. nadalje	0,15
3.1.21.	Aromatizirana vina, aromatizirana pića na bazi vina i aromatizirani kokteli na bazi vina (¹³)	
	proizvodi proizvedeni od plodova berbe 2001. do berbe 2015.	0,20
	proizvodi proizvedeni od plodova berbe 2016. nadalje	0,15
3.1.22.	Dodaci prehrani (²⁹)	3,0
3.1.23.	Med	0,10 ⁴

Toč. od 3.2. do 3.2.20. (Kadmij) mijenjaju se i glase:

3.2.	Kadmij	
3.2.1.	Povrće i voće, osim korjenastog i gomoljastog povrća,	0,050

	lisnatog povrća, svježeg začinskog bilja, lisnatih kupusnjača, stabljicaštog povrća, gljiva i morske trave ⁽²⁷⁾	
3.2.2.	Korjenasto i gomoljasto povrće (osim celera korjenša, pastrnjaka, turovca i hrena), stabljicaštog povrća (osim celera) ⁽²⁷⁾ . Za krumpir se najveće dopuštene količine odnose na oguljeni krumpir	0,10
3.2.3.	Lisnato povrće, svježe začinsko bilje, lisnate kupusnjače, celer, celer korjenaš, pastrnjak, turovac, hren i sljedeće gljive ⁽²⁷⁾ : <i>Agaricus bisporus</i> (plemenita pečurka ili šampinjon), <i>Pleurotus ostreatus</i> (bukovača), <i>Lentinula edodes</i> (shitake)	0,20
3.2.4.	Gljive, osim navedenih u točki 3.2.3. ⁽²⁷⁾	1,0
3.2.5.	Zrnje žitarica osim pšenice i riže	0,10
3.2.6.	- Pšenično zrnje, zrna riže - Pšenične mekinje i pšenične klice za izravnu potrošnju - Zrna soje	0,20
3.2.7.	Posebni kakao i čokoladni proizvodi kako je niže navedeno ⁽⁴⁹⁾	
	- Mliječna čokolada s < 30 % ukupne suhe tvari kakaovih dijelova	0,10 od 1.1.2019.
	- Čokolada s < 50 % ukupne suhe tvari kakaovih dijelova; mliječna čokolada s ≥ 30 % ukupne suhe tvari kakaovih dijelova	0,30 od 1.1.2019.
	- Čokolada s ≥ 50 % ukupne suhe tvari kakaovih dijelova	0,80 od 1.1.2019.
	- Kakao prah koji se prodaje krajnjem potrošaču ili kao sastojak zaslađenog kakao praha koji se prodaje krajnjem potrošaču (čokoladni napitak)	0,60 od 1.1.2019.
3.2.8.	Meso (osim iznutrica) goveda, ovaca, svinja i peradi ⁽⁶⁾	0,050
3.2.9.	Konjsko meso, osim iznutrica ⁽⁶⁾	0,2
3.2.10.	Jetra goveda, ovaca, svinja, peradi i konja ⁽⁶⁾	0,50
3.2.11.	Bubreg goveda, ovaca, svinja, peradi i konja ⁽⁶⁾	1,0
3.2.12.	Mišićno meso riba ⁽²⁴⁾⁽²⁵⁾ , osim vrsta navedenih u točkama 3.2.13., 3.2.14. i 3.2.15.	0,050
3.2.13.	Mišićno meso sljedećih riba ⁽²⁴⁾⁽²⁵⁾ : skuša (<i>Scomber species</i>), tuna (<i>Thunnus species</i> , <i>Katsuwonus pelamis</i> , <i>Euthynnus species</i>), <i>Sicyopterus lagocephalus</i>	0,10
3.2.14.	Mišićno meso sljedećih riba ⁽²⁴⁾⁽²⁵⁾ : trup rumbac (<i>Auxis species</i>)	0,15
3.2.15.	Mišićno meso sljedećih riba ⁽²⁴⁾⁽²⁵⁾ : inćuna (<i>Engraulis species</i>) sabljarko (<i>Xiphias gladius</i>) srdele (<i>Sardina pilchardus</i>)	0,25
3.2.16.	Ljuskavci ⁽²⁶⁾ , mišićno meso iz klijesta i abdomena ⁽⁴⁴⁾ . U slučaju rakova i rakovima sličnih ljuskavaca (<i>Brachyura</i> i <i>Anomura</i>), mišićno meso iz klijesta	0,50
3.2.17.	Školjkaši ⁽²⁶⁾	1,0
3.2.18.	Glavonošci (bez utrobe) ⁽²⁶⁾	1,0
3.2.19.	Početna hrana za dojenčad i prijelazna hrana ⁽⁸⁾⁽²⁹⁾	
	- hrana za dojenčad u prahu proizvedena od bjelančevina kravljega mlijeka ili hidrolizata bjelančevina	0,010 od 1.1.2015.
	- tekuća hrana za dojenčad proizvedena od bjelančevina kravljega mlijeka ili hidrolizata bjelančevina	0,005 od 1.1.2015.
	- hrana za dojenčad u prahu, proizvedena od izolata bjelančevina soje, samih ili u mješavini s bjelančevinama kravljega mlijeka	0,020 od 1.1.2015.
	- tekuća hrana za dojenčad, proizvedena od izolata bjelančevina soje, samih ili u mješavini s bjelančevinama kravljega mlijeka	0,010 od 1.1.2015.
3.2.20.	Prerađena hrana na bazi žitarica i hrana za dojenčad i malu djecu ⁽³⁾⁽²⁹⁾	0,040 od 1.1.2015."

Iza točke 3.2.20. dodaju se sljedeće točke:

3.2.21.	Dodaci prehrani ⁽³⁹⁾ , osim dodataka prehrani navedenih u točki 3.2.22.	1,0
---------	--	-----

3.2.22.	Dodaci prehrani ⁽³⁹⁾ koji se isključivo ili uglavnom sastoje od suhe morske trave, proizvoda dobivenih od morske trave ili od sušenih školjkaša	3,0"
---------	--	------

Točka 5.3. mijenja se i glasi:

5.3.	Mišićno meso riba i proizvodi ribarstva ⁽²⁵⁾⁽³⁴⁾ , osim: - divlje ulovljenih jegulja, - divlje ulovljenog psa kostelja piknjavca (<i>Squalus acanthias</i>), - divlje ulovljene slatkododne ribe, osim diadromnih vrsta riba iz slatkododnog ulova, - riblje jetre i iz nje dobivenih proizvoda, - ulja iz morskih organizama. NDK za rakove primjenjuje se na mišićno meso iz klijesta i abdomena ⁽⁴⁴⁾ . U slučaju rakova te kratkorepaca i srednjorepaca (<i>Brachyura</i> i <i>Anomura</i>), NDK se primjenjuje na mišićno meso iz klijesta.	3,5 pg/g mokre mase	6,5 pg/g mokre mase	75 ng/g mokre mase"
------	---	---------------------	---------------------	---------------------

Iza točke 5.4. dodaje se sljedeća točka 5.4.a., koja glasi:

5.4.a	Mišićno meso divlje ulovljenog psa kostelja piknjavca (<i>Squalus acanthias</i>) i njegovih proizvoda ⁽³⁴⁾	3,5 pg/g mokre mase	6,5 pg/g mokre mase	200 ng/g mokre mase"
-------	---	---------------------	---------------------	----------------------

Točka 6.1.2. mijenja se i glasi:

6.1.2.	Mišićno meso divlje ulovljenog psa kostelja piknjavca (<i>Squalus acanthias</i>) i njegovih proizvoda ⁽³⁴⁾	Zrna kakaa i od njih dobiveni proizvodi, osim proizvoda iz točke 6.1.11.	5,0 μg/kg masti od 1.4.2013.	35,0 μg/kg masti od 1.4.2013. do 31.3.2015. 30,0 μg/kg masti od 1.4.2015."
--------	---	--	------------------------------	---

Iza točke 6.1.10. dodaju se sljedeće točke koje glase:

6.1.11.	Vlakna kakaa i od njih dobiveni proizvodi namijenjeni za uporabu kao sastojak hrane	3,0	15,0
6.1.12.	Čips od banane	2,0	20,0
6.1.13.	Dodaci prehrani koji sadrže botaničke sastojke i njihove pripravke ^{(39)(*)} (**) Dodaci prehrani koji sadrže propolis, matičnu mliječ, spirulinu ili njihove pripravke ⁽³⁹⁾	10,0	50,0
6.1.14.	Sušeno začinsko bilje	10,0	50,0
6.1.15.	Sušeni začini, osim kardamona i sušenog <i>Capsicum</i> spp.	10,0	50,0

(*) Botanički preparati su preparati dobiveni od botaničkih tvari (npr. čitave biljke, dijelovi biljaka, razlomljene ili posječene biljke) raznim postupcima (npr. prešanje, tiještenje, ekstrakcija, frakcioniranje, destilacija, koncentriranje, sušenje i fermentacija). Ovom definicijom obuhvaćene su usitnjene biljke ili biljke u prahu, dijelovi biljaka, alge, gljive, lišajevi, tinkture, ekstrakti, eterična ulja (osim biljnih ulja iz točke 6.1.1.), istisnuti sokovi i prerađeni eksudati.

(**) NDK se ne primjenjuje na dodatke prehrani koji sadrže biljna ulja. Biljna ulja koja se koriste kao sastojak u dodacima prehrani trebala bi biti u skladu s NDK-om iz točke 6.1.1.

Iza točke 9.1.22. dodaju se sljedeće točke koje glase:

9.1.23.	Arsen (anorganski) ⁽⁵³⁾⁽⁵⁴⁾		
9.1.24.	Nepretkuhana valjana riža (polirana ili bijela)	0,20	
9.1.25.	Pretkušana riža i ljuštena riža	0,25	
9.1.26.	Rižini vafli, rižine oblatne, rižini krekeri i rižini kolačići	0,30	

Iza Dijela IX. dodaje se Dio X., koji glasi:

"Dio X. Sadržani biljni toksini

Hrana (°)		NDK (g/kg)
10.1.	Eruka kiseline	
10.1.1.	Biljna ulja i masti	50 (°)
10.1.2.	Hrana koja sadrži dodana biljna ulja i masti, osim hrane iz točke 8.1.3.	50 (°)
10.1.3.	Početna i prijelazna hrana za dojenčad ⁽⁸⁾	10 (°)
10.2.	Tropanski alkaloidi⁽⁵⁵⁾	NDK (μg/kg)

		Atropin
		Skopolamin
10.2.1	Prerađena hrana na bazi žitarica i dječja hrana za dojenčad i malu djecu koja sadrži proso, sirak, heljdu ili proizvode dobivene od njih ⁽²⁹⁾	1,0 µg/kg

^(*)NDK se odnosi na količinu eruka kiseline, računano na ukupne količine masnih kiselina u masnoj komponenti u hrani

^(**)Navedeni tropanski alkaloidi jesu atropin i skopolamin. Atropin je racemična smjesa (-)-hiosciamina i (+)-hiosciamina, od kojih samo (-)-enantiomer hiosciamina pokazuje antiholinergičko djelovanje. Budući da zbog analitičkih razloga nije uvijek moguće razlikovati enantiomere hiosciamina, utvrđuju se NDK atropina i skopolamina.

Fusnota⁽³⁾ mijenja se i glasi: "Hrana popisana u ovoj kategoriji kako je definirana posebnim propisom o hrani za dojenčad i malu djecu, hrani za posebne medicinske potrebe i zamjeni za cjelodnevnu prehranu pri redukcijskoj djeti."

Brišu se fusnote⁽⁸⁾ i⁽⁹⁾. Upućivanje na fusnote⁽⁸⁾ i⁽⁹⁾ zamjenjuju se upućivanjem na fusnotu⁽³⁾.

Fusnota⁽¹³⁾ mijenja se i glasi: "Hrana popisana u ovoj kategoriji kako je definirano u specifičnim pravilima o definiranju, opisivanju, prezentiranju, označavanju i zaštiti oznaka zemljopisnog podrijetla aromatiziranih proizvoda od vina. NDK ohratoksina A koja se primjenjuje na te napitke utvrđena je prema udjelu vina ili mošta od grožđa koji se nalazi u gotovom proizvodu."

Fusnota⁽¹⁶⁾ mijenja se i glasi: "Dojenčad i mala djeca kako su definirana posebnim propisom o hrani za dojenčad i malu djecu, hrani za posebne medicinske potrebe i zamjeni za cjelodnevnu prehranu pri redukcijskoj djeti."

Fusnota⁽¹⁸⁾ mijenja se i glasi: "NDK se primjenjuje na neprerađene žitarice koje se stavljaju na tržište za prvi stupanj prerade.

'Prvi stupanj prerade' je svaka fizikalna ili toplinska obrada zrna ili na zrnju, osim sušenja. Postupci čišćenja, uključujući ljuštenje, sortiranja i sušenja ne smatraju se 'prvim stupnjem prerade' ako cijelo zrno ostane netaknuto nakon čišćenja i sortiranja.

Ljuštenje je čišćenje žitarica snažnim četkanjem i/ili ribanjem.

Ako se ljuštenje primjenjuje u prisutnosti sklerocija glavice raži, žitarice se prije ljuštenja moraju podvrgnuti prvom koraku čišćenja. Nakon ljuštenja, koje se obavlja uz usisavač prašine, obavlja se razvrstavanje po bojama prije meljave.

Sustavi integrirane proizvodnje i prerade označuju sustave u kojima su sve dolazne serije žitarica očišćene, razvrstane i obrađene u istom pogonu. U takvim sustavima integrirane proizvodnje i prerade NDK se primjenjuje na neprerađene žitarice nakon čišćenja i razvrstavanja, ali prije prvog stupnja prerade.

Subjekti u poslovanju s hranom osiguravaju usuglašenost svojim postupkom u sklopu HACCP-a, pri čemu se utvrđuje i provodi učinkovit postupak praćenja na toj kritičnoj kontrolnoj točki."

U fusnoti⁽²⁶⁾ na kraju teksta dodaje se sljedeća rečenica: "U slučaju Jakobovih kapica (*Pecten maximus*), NDK se odnosi samo na mišić aduktora i gonade."

Fusnota⁽²⁸⁾ briše se.

Fusnota⁽⁴⁴⁾ mijenja se i glasi: "Mišićno meso iz klijesta i abdomena. Iz ove definicije isključen je cefalotoraks ljuskavaca. U slučaju rakova i rakovima sličnih ljuskavaca (*Brachyura* i *Anomura*): mišićno meso iz klijesta."

Iza fusnote⁽⁴⁹⁾ dodaju se fusnote⁽⁵⁰⁾,⁽⁵¹⁾,⁽⁵²⁾,⁽⁵³⁾ i⁽⁵⁴⁾ koje glase:

⁽⁵⁰⁾ Za određene proizvode od kakaa i čokolade primjenjuju se definicije utvrđene u točkama A. 2., 3. i 4. Aneksa I. Pravilnika o kakau i čokoladnim proizvodima ("Službeni glasnik BiH", broj 51/11).

⁽⁵¹⁾ NDK se odnosi na životinju kako je prodana bez utrobe

⁽⁵²⁾ Za krumpir se NDK odnosi na oguljeni krumpir."

⁽⁵³⁾ Zbroj As(III) i As(V)

⁽⁵⁴⁾ Riža, ljuštena riža, valjana riža i pretkuhana riža, kako je definirano u standardu *Codex* 198-1995"

Članak 5.

Ovaj pravilnik stupa na snagu osmoga dana od dana objave u "Službenom glasniku BiH".

VM broj 216/16
15. rujna 2016. godine
Sarajevo

Predsjedatelj
Vijeća ministara BiH
Dr. Denis Zvizdić, v. r.

Nakon izvršenog sravnjivanja sa izvornim tekstom, utvrđeno je da se u Pravilniku o izmjenama i dopunama Pravilnika o najvećim dopuštenim količinama za određene kontaminante u hrani ("Službeni glasnik BiH", broj 79/16), koji je objavljen na srpskom, hrvatskom i bosanskom jeziku, potkrala tehnička greška, te sukladno članku 101. Poslovnika o radu Vijeća ministara Bosne i Hercegovine ("Službeni glasnik BiH", broj 22/03) i članku 55. Jedinstvenih pravila za izradu pravnih propisa u institucijama Bosne i Hercegovine ("Službeni glasnik BiH", br. 11/05, 58/14 i 60/14), a na prijedlog Agencije za sigurnost hrane Bosne i Hercegovine (kao obrađivača Pravilnika i kao organa u čijem je djelokrugu staranje za izvršenje Pravilnika), daje se

**ISPRAVKA
PRAVILNIKA O IZMJENAMA I DOPUNAMA
PRAVILNIKA O NAJVEĆIM DOPUŠTENIM
KOLIČINAMA ZA ODREĐENE KONTAMINANTE U
HRANI**

U Pravilniku o izmjenama i dopunama Pravilnika o najvećim dopuštenim količinama za određene kontaminante u

hrani ("Službeni glasnik BiH", broj 79/16), u članku 4. u točki 6.1.2. umjesto tabele

6.1.2.	Mišićno meso divlje ulovljenog psa kostelja piknjavca (<i>Squalus acanthias</i>) i njegovih proizvoda ⁽³⁴⁾	Zrna kakaoa i od njih dobiveni proizvodi, osim proizvoda iz točke 6.1.11.	5,0 µg/kg masti od 1.4.2013.	35,0 µg/kg masti od 1.4.2013. do 31.3.2015. 30,0 µg/kg masti od 1.4.2015."
--------	---	---	------------------------------	---

treba da stoji tabela

6.1.2.	Kakao zmo i proizvodi od njih, osim proizvoda iz točke 6.1.11.	5,0 µg/kg masti od 1.4.2013.	35,0 µg/kg masti od 1.4.2013. do 31.3.2015. 30,0 µg/kg masti od 1.4.2015."
--------	--	------------------------------	---

Broj 01-02-2-357-2/16
06. veljače 2017. godine
Sarajevo

Ravnatelj
Ureda za zakonodavstvo
Mr. **Džemail Ćibo**, v. r.